

פסיכואנליזה ונירר-פיזיולוגיה

הסדרה לפסיכולוגיה

עורכי הסדרה

ד"ר יצחק בנימיני

עידן צבעוני

ועדה אקדמית

פרופ' אליעזר (אד) גרינשטיין

פרופ' רבקה פלדחי

פרופ' חנן חבר

פסיכואנליזה ונוירר־פיזיולוגיה
מקום לדיאלוג

שמעון מרום

תרגום מאנגלית ניצן לפידות

רסלינג

Psychoanalysis and Neurophysiology

Space for Dialogue

Shimon Marom

Psychology series

Series Editors: Dr. Itzhak Benyamini and Idan Zivoni

Academic Board: Prof. Ed Greenstein, Prof. Rivka Feldhay, Prof. Hannan Hever

Translation: Nitzan Lapidot

Cover Design: As We Design

Graphic Design: Ofer Benyamini

Language Editor: Gili Tel Oren

An authorized translation of "Science, Psychoanalysis, and the Brain: Space for Dialogue", originally published in English by Cambridge University Press, 2015 (ISBN: 9781107101180).

All Hebrew rights reserved by
© RESLING Publishing, 2018

Resling, Sderot Yehudit 35, Tel Aviv 6701637
www.resling.co.il
Printed in Israel, 2018

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב עטיפה: As We Design

סדר דפוס: עופר בנימיני

עריכת לשון: גילי תל אורן

www.resling.co.il

רסלינג, שדרות יהודית 35, תל אביב 6701637
טל': 03'6956704

נדפס בדפוס קורדובה בע"מ, חולון
© כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג
נדפס בישראל, 2018

תוכן העניינים

	הקדמה	9
1	דיאלוג אבוד	15
2	אמות מידה ואילוצים	27
3	יחסים בין שפות	69
4	אובייקטים התייחסותיים בפסיכולוגיה	91
5	פיזיולוגיה התייחסותית	115
6	פיתוי נצחי	205
	אפילוג	211
	מקורות	215

לעדי באהבה, כמכתב

נרמה כי זה מאה וחמישים שנה התקדמות המדע משמעותה הרחבת עולם החומר ופיחות בחשיבות האדם [...] לא עוד אומץ וספונטניות רומנטיים, החזון חומרני ומדכא, אידיאלים מוצגים כתוצרי לוואי של פיזיולוגיה; הנשגב, תולדה של מרכיביו הנמוכים, מתואר כתופעה ש"אינה אלא" – אינה אלא דבר אחר, מסוג נחות למדי.

ויליאם גיימס, הפרגמטיזם, 1907

הקדמה

מסה זו החלה כמכתב לפסיכולוגית קלינית מנוסה, דינמית בגישה; כך הכשרתה וכך תפיסת עולמה. תחושת אי־נחת מאופי הדיאלוג העכשווי בין מדע המוח לבין הפסיכולוגיה הובילה אותה לבקש ולהבין יותר – לא ממצא ביולוגי זה או אחר, אלא את השורשים המזינים את גישת הנוירופיזיולוגיה לפסיכולוגיית המעמקים.¹ במהלך השיטוט בתהום הפעורה שבין הפיזיולוגיה לפסיכולוגיה ולימוד ההיסטוריה של מערכת היחסים האפשרית-בלתי אפשרית ביניהן, התרחב המכתב למסה שיועדה לעיניהם של פסיכולוגים בעלי זיקה תיאורטית ופיזיולוגים המגלים עניין בפסיכולוגיה

1. הערה על המשגה: המושגים "פסיכולוגיית מעמקים", "פסיכואנליזה", "פסיכואנליטי", "פסיכודינמיקה" ו"פסיכולוגיה דינמית" המופיעים לאורך הטקסט מתייחסים כולם לתיאוריה ולמושגים שצמחו ממגוון האסכולות של התנועה הפסיכואנליטית. בחיבור זה, המושגים הללו אינם משמשים כדי להצביע על ההיבטים המעשיים והטכניים של התיאוריה בהקשר הטיפולי. המושגים "פיזיולוגיה", "נוירופיזיולוגיה" ו"מדעי המוח" מסמנים ניתוחים של מערכות פיזיולוגיות הקשורות להתנהגות בכלל ולמערכות עצבים בפרט.

דינמית: הזמנה למקום שבו הנורופיזיולוגיה שבה ומאמצת את גישתה המסורתית הצנועה כלפי סוגיות הנפש ומכירה באוטונומיה האינטלקטואלית של השיח הפסיכולוגי; הזמנה לדיאלוג שבו תיאוריה נורופיזיולוגית נגזרת מתיאוריה פסיכולוגית. הנחת המוצא הנה שמשמעותם התיאורטית של ממצאים נורופיזיולוגיים ונורואנטומיים, להבדיל מהשלכותיהם היישומיות, טמונה בפרשנותם לאור תיאוריה פסיכולוגית. מדיאלוג כזה, שבו הפסיכולוגיה מספקת מסגרת תיאורטית לנורופיזיולוגיה, אפשר ששתי הדיסציפלינות תצאנה נשכרות: הנורופיזיולוגיה עשויה למצוא בו דבר שכה חסר לה בעת הזו – הגדרת אילוצים לניסוח שאלות תיאורטיות משמעותיות; הפסיכולוגיה עשויה לצאת נשכרת מעצם הצורך לחדר וללטש את מושגיה רבי הפנים כדי לאפשר דיאלוג. מכל מקום, וכפי שקורה מפעם לפעם בעקבות מגע נכון בין דיסציפלינות, הדיאלוג עשוי להעשיר את מגוון המטפורות הזמין הן לפיזיולוגיה והן לפסיכולוגיה במרחבי השיח שלהן.

בפרק הראשון מובא סיפור המפגש שהתקיים באמריקה בשנת 1909 בין פרויד לג'יימס, סיפור שבאמצעותו מוגדרות מטרותיו של החיבור. בפרק השני ובפרק השלישי מוסברים אילוצים מדעיים כלליים שבהם פיזיולוג השוקל לשאול דרכי התבוננות ומבנים תיאורטיים מן הפסיכולוגיה בכלל ומפסיכולוגיית המעמקים בפרט, חייב להתחשב. בשני הפרקים הללו מתוארות כמה התפתחויות בתחום הנורופיזיולוגיה, תוך ניתוח ביקורתי של הנטייה להתאמה נאיבית בין מושגי פסיכולוגיית המעמקים ובין פעילות מוחית. הדיון נשען על תובנות העולות מחקר היחסים בין רמות ארגון שונות בפיזיקה ובמדעי החיים, כמו גם מעיון בהיסטוריה של היחסים בין הפסיכולוגיה לנורופיזיולוגיה. מתובנות אלו נגזר שבניגוד לתפיסה הרווחת, הפסיכולוגיה היא זו שאמורה להנחות את הנורופיזיולוגיה בניסוח שאלות משמעותיות, והנורופיזיולוגיה יכולה לתרום לתיאוריה הפסיכולוגית אך מעט, אם בכלל. הפרק הרביעי משרטט

את קווי המתאר של פסיכולוגיית המעמקים שעמה בחרתי לקיים דיאלוג: ארגון החוויה כההליך היסטורי פרטי, ארגון הבא לידי ביטוי בהתפתחות אובייקטים פסיכולוגיים פנימיים המתייחסים זה לזה ולסביבתם הדינמית. מושגים פסיכולוגיים ומובאות מטקסטים מכוננים בתיאוריית יחסי אובייקט – מעבר להבדלים בין אסכולות פסיכואנליטיות – מתוארים דרך עיניו של פיזיולוג, ומפורשים באופן המקדם את מיפויים אל הנירו־פיזיולוגיה והנירו־אנטומיה.² אף על פי שהבחירה לקיים דיאלוג עם התיאוריה הפסיכולוגית של אובייקטים פנימיים ויחסי אובייקטים פנימיים משקפת העדפה אישית, קשה שלא לחוש עד כמה מהדהדת שפתה העשירה של תיאוריית יחסי אובייקט את שפתם של נירו־פיזיולוגים בעלי עניין בחקר ההתפתחות והדינמיקה של ייצוגים עצביים. זאת ועוד, חקר ההתפתחות והדינמיקה של ייצוגים ניזון משורשים היסטוריים המשותפים לשני התחומים, פסיכולוגיה ונירו־פיזיולוגיה. ואולי חשוב מכול, לשיעור שהתיאוריה הפסיכולוגית מלמדת אותנו על האופי ההתייחסותי של אובייקטים יש השלכות מרחיקות לכת על האופן שבו נירו־פיזיולוגים מנסחים יעדי מחקר, כמו גם על גבולות הפרשנות של ממצאים פיזיולוגיים המוגבלים מעצם טבעם לתהליכים המתרחשים בתוך גופו של הפרט, היחיד.

הדיאלוג עצמו מגולם בפרק החמישי, הארוך בפרקי מסה זו, שבו מתוארות הנירו־אנטומיה והנירו־פיזיולוגיה לאורם של מושגים העומדים בבסיס התיאוריה הפסיכולוגית. הפרק מציע גישה למחקר נירו־פיזיולוגי הניזונה מיסודות פסיכולוגיית המעמקים. הדברים מנוסחים, ככל האפשר, בצורה נגישה לקוראים בעלי רקע בפסיכולוגיה וגם לקוראים בעלי רקע בנירו־פיזיולוגיה.

2. מיפוי הוא תהליך התמרה הקושר כל נקודה בשדה מוגדר אחד, לנקודה אחת בלבד בשדה האחר; מכאן צורת הביטוי המתייחסת למיפוי "מ... אל...".

הפיזיולוגיה והאנטומיה מתוארות ברמה מופשטת באמצעות קונספט בן מאה שנים כמעט – "מערכת עצבים מושגית" – המועלה מהאוב ומוצג באור חדש לשם ניתוח התפתחות אובייקטים פיזיולוגיים והדינמיקה ביניהם. מושגים הנגזרים מהתיאוריה הפסיכולוגית (מרחב פנימי, אי-נחת, שבירת סימטריה, אינטראקציה בין אובייקטים התייחסותיים, הסתגלות ועוד) נידונים בהרחבה בהקשרם הפיזיולוגי. הפרק מצביע על הצורך לפתח תרבות של פיזיולוגיה התייחסותית, ובכך מהדהד את אסכולת הביולוגיה ההתייחסותית של ניקולאס רֶשְׁבֶּסקי ורוברט רוֹזֵן, המתמקדת בארגון של מערכות מְצוּמְדוֹת, מעבר למימושן החומרי. בפרק זה מובאים טיעונים מתחומי האבולוציה, הפסיכולוגיה, הנירופיזיולוגיה והאנטומיה, ונעשה שימוש בטקסטים המשקפים את ההיסטוריה המשותפת של תחומים אלה. הקריאה בטקסטים ה"ישנים" הללו מלמדת שיעור בענווה; בכל פעם שחשבתי שמסעי בתהום הפעורה שבין הפסיכולוגיה לפיזיולוגיה מוביל לרעיון מקורי – לנווה מדבר תיאורטי קטן משלי – גיליתי שהמקום נכבש וטופח לפני הרבה עשרות (לעתים מאות) שנים על ידי הוגים, פסיכולוגים ומדענים, מייסדי הדיסציפלינות. הפרק השישי חותם את החיבור בנימה אידיאולוגית-רומנטית וקורא למידה של צניעות במגעינו העדינים עם הנושאים החשובים כל כך לכל אחת ואחד מעִמָנו – גוף ונפש.

עוד כמה מילים שעשויות לעזור ולמקם את החיבור הנוכחי ביחס לנקודות מבט אחרות: הטקסט איננו תיאור של פילוסופיית תודעה-מוח, או של הפילוסופיה של הפסיכואנליזה או השפה; תיאורים כאלו אפשר למצוא בספרים רבים שפורסמו במאה השנים האחרונות על ידי כותבים בולטים ומתאימים ממני למשימה. קיבלתי החלטה מודעת להישמר מפני הפילוסופיה והמטפיזיקה הפורמליות. תחת זאת, החיבור מציג את הדברים כפי שהם נראים מבעד לעיניו של נירופיזיולוג המבקש להגדיר את מושא מחקרו

ולפרש ממצאיו לאורן של תובנות תיאורטיות מתחום הפסיכולוגיה. הגישה והרעיונות המבוטאים בטקסט אינם משקפים בהכרח זרם מרכזי בחקר המוח, אך לא יהא מופרך לחשוב שהם מייצגים רבים (גם אם שקטים, מבחינת יחסי הציבור) מקרב הנירו־פיזיולוגים.

סוגיית הרדוקציוניזם, מושג טעון שהגדרתו רופפת למדי, היא נושא מרכזי בכל דיון על קשרי הגומלין בין הפסיכולוגיה למדעים. הטקסט נוקט עמדה ביקורתית כלפי מיפוי נאיבי של מושגים פסיכולוגיים לפעילות מוחית זו או אחרת. אבל תהיה זו טעות לקרוא את החיבור כביקורת כלפי כל ניסיון רדוקטיבי שהוא למפות מושגים שונים מרמות ארגון שונות; התובנות האינטלקטואליות היפות ביותר שיש למדע להציע הן תולדה של מיפויים מהסוג הזה. יש מה ללמוד מדיאלוג פתוח בין תחומי הידע השונים – תהיינה אשר תהיינה רמות הארגון הרלוונטיות – כל עוד נקפיד לכבד את ייחודיותו של כל תחום. הדרך לעשות זאת נכון כרוכה בהפְּשָׁטוּת מהסוג המוצע בחיבור שלפניכם.

תודות לעמיתי ולתלמידיי בטכניון, וכן לעורכים ולמבקרים של הוצאת אוניברסיטת קיימברידג', על הערותיהם הכנות והחשובות לגרסאות קודמות, עוד פחות מוצלחות, של כתב היד. תודה לניצן לפידות קימלוב על תרגום הספר לעברית ולגילי תל אורן על העריכה הלשונית המוקפדת. תודה מיוחדת שלוחה לדניאל דגן, לארז בראון, לאסף גל, לרון מאיר ולנועם זיו על העידוד ועל הדיונים יקרי הערך לכל אורך תהליך הכתיבה. במעגל הקרוב, אני אסיר תודה לעדי על האהבה, ההשראה וההדרכה – הרגשית והאינטלקטואלית – בזמן הכתיבה ובכלל; לבני נמרוד על תמיכתו, על עצותיו היקרות מפז, ועל הביקורות העדינות במשא ומתן הממושך שלי עם הנושא הזה; לבני אומר שעמד לצדי בסבלנות, תמך והעניק מרחב וזמן. ולזכרו של דוד מלמד, שמעולם לא זכיתי לפגוש, על האוצרות שהפקיד בידיי.

דיאלוג אבוד

בסתיו 1909, בעיר ווסטֶר שבניו אינגלנד, גווע דיאלוג בין שני הוגים בעורו באיבו. האחד הוא ויליאם ג'יימס, אז כמעט בן 70, פיזיולוג, רופא, פסיכולוג ופילוסוף נודע. בתצלום ישן מאותה תקופה נראה גבר צנום וזקוף, שעניו חמות אך חודרות וזקנו מאפיר וסתור. כאמפיריציסט עד עמקי נשמתו, ג'יימס לא נרתע מהתנסות גם בחוויות שעל גבול הביזאריות בבקשו לתאר תופעות בשפה "עוברתית שאינה ניתנת לצמצום"³. ג'יימס היה הוגה בעל רוח משוחררת שלדידו "העקביות כשלעצמה [...] לא נתפסה כמעלה", כותב רוברט ריצ'רדסון, מחבר הביוגרפיה המקיפה על גדול הפילוסופים שהצמיחה אמריקה; "ההתחבטות הייתה [...] טבעו השני. ראשו היה פתוח כמעט לכל חוויה שהיא, עד כדי כך שהיה נכון לשנות את דעתו שוב ושוב באשר לכל היבט בחייו, מתכנון קריירה ועד לספר שקרא לאחרונה"⁴. ג'יימס כתב טקסטים

Richardson (2007, pp. 5 and 297) .3

Ibid., p. 152 .4

רבים בפסיכולוגיה. הבולט שבהם הוא ספרו עקרונות הפסיכולוגיה (1890). זהו אמנם לא ספר הלימוד הראשון של הדיסציפלינה (ספרים מאת ביינ וספנסר למשל יצאו לאור לפניו), אך העקרונות של ג'יימס נותרו רלוונטי עד ימינו. הספר מציג ניתוח שיטתי של מגוון התנהגויות אנושיות, החל בהרגלים, אינסטינקטים ותפיסה, וכלה בתופעות מורכבות כגון אסוציאציה, מחשבה, מודעות, רגשות והיפנוזה. תרומתו של ג'יימס לפילוסופיה נחשבת ייחודית, בעיקר מכיוון שהדגיש את המנגנונים הפסיכולוגיים העומדים בבסיס מושגי מפתח בהגות הפילוסופית. כאחד ממייסדי הפרגמטיזם, מסגרת מחשבתית יפהפייה שעוֹתה והפכה חבוטה עם השנים, האמין ג'יימס באדיקות שאמת אינה תג המוצמד לאובייקט או מזוהה עמו, אלא משא ומתן מתמשך עם הנצפה, תהליך שיש בו זיקה חזקה לדינמיקה התייחסותית ולפסיכולוגיית המעמקים, כפי שיתברר בפרקים הבאים. "בפְּרָיִם תכירו אותם, לא בשורשם"⁵ הייתה אחת האימרות האהובות על ג'יימס, וגרסאות שונות שלה מצויות במקומות רבים בכתביו.

האחר היה זיגמונד פרויד. כפי שמעידות כמה תמונות שצולמו בווסטר באותם ימים, פרויד (בן 53 שנים) נראה מבוגר יחסית לגילו. זקנו הלבן גזוז למשעי, פניו עוטות הבעה מרירה משהו, והוא שעון על מקל הליכה, כפוף קמעה. בימים ההם כבר נודעו רעיונותיו של פרויד בעולם הפסיכולוגיה האקדמית, ואף שספגו ביקורת, השפעתם על השיח הייתה ניכרת. פרויד הוזמן לווסטר על ידי סטנלי הול, נשיא אוניברסיטת קלארק, פסיכולוג אמריקני משפיע, מחנך, ידיד ותיק ויריב של ג'יימס לעת מצוא. הול הזמין את פרויד לפרוש בפני האמריקנים את יסודות התיאוריה הפסיכואנליטית בסדרת הרצאות לרגל יובל העשרים לאוניברסיטה. פרויד היסס,

5. James (1902, p. 26); מבוסס על הבשורה על פי מתי ז', 20: "לכן בפריים תכירו אותם".

אך בסופו של דבר נעתר להזמנה ובאוגוסט הפליג מאירופה לאמריקה על סיפון ה"ג'ורג' וושינגטון".⁶ למסע הצטרפו שניים מתלמידיו, קרל יונג מציריך (שהוזמן אף הוא לכינוס)⁷ ושנדור פֶּרְנָצִי מבודפשט. במסע זה נטמן ככל הנראה זרע הפורענות שהוביל לקרע ביחסים שבין פרויד ליונג. השלושה הגיעו לניו יורק בסופו של חודש אוגוסט, ולאחר כמה ימים נסעו ברכבת לווסטר. ספרו של פלוגל על ההיסטוריה של הפסיכולוגיה נכתב בשנות ה-30 של המאה הקודמת ומיטיב לתאר את האווירה בעולם הפסיכולוגיה האקדמית באמריקה ואת יחסה לאסכולה האירופית (הגרמנית בעיקרה), בתקופה שבה הגיע פרויד אל הכינוס באוניברסיטת קלארק:

העלייה המהירה של הפסיכולוגיה האמריקאית היא, ללא ספק, אחד המאורעות המדעיים הבולטים ביותר שחלו בעשרים השנים האחרונות של המאה התשע-עשרה [...] אולם אמריקה, בהכניסה את הפסיכולוגיה לתוך שעריה, שינתה במידה ניכרת את העמדה הגרמנית. הקווים העיקריים של שינוי זה נתבלטו ברורות מעצם תחילתו. ניתן לסכם בקיצור נמרץ בשלושה סעיפים: א) התעניינות הרבה יותר גדולה בנקודת ההשקפה התולדתית (הגנטית); ב) התמעטות האמון בהסתכלות פנימית (אינטרוספקציה); ג) הדגשת ההבדלים האינדיווידואליים, לעומת התכונות הכלליות של נפש האדם.⁸

נקל לראות שמשלושת הסעיפים הללו נבטו הפסיכולוגיה הביולוגיסטית, הביהביוריסטית, והמבחנים הפסיכולוגיים שפרחו במאה ה-20 באמריקה.

6. Jones (1955, p. 54)

7. בעוד יונג כך טען, ואף כתב זאת בכיוגרפיה שלו, אין כל עדות לכך בהתכתבותו עם הול. ראו: Rosenzweig (1992, footnote 2 in pp. 355-6)

8. פלוגל, מאה שנה פסיכולוגיה, עמ' 218.

בשבוע הכינוס לנו פרויד ויונג בבית המארח הול, נשיא האוניברסיטה. ג'יימס הגיע לווסטר רק לקראת סוף הכינוס, ביום חמישי בערב, 9 בספטמבר, "כדי לתהות על קנקנו של פרויד".⁹ עצם הופעתו של ג'יימס, אחד האינטלקטואלים המכובדים באמריקה, אמר הכרה בחשיבות האפשרית של הפסיכואנליזה. ג'יימס לן גם הוא בביתו של הול, יחד עם פרויד ויונג, ותכנן לשוב לבוסטון ברכבת הערב שלמחרת.

הדעת נותנת שפרויד היה להוט להרשים את ג'יימס; אולי זו הסיבה שבגינה שינה את נושא הרצאתו המתוכננת ליום שישי,¹⁰ שבה חזר על חלקים נרחבים של ההרצאה שנשא ביום הקודם על חלומות, על פליטות פה ועל התנהגות מקרית. בהרצאתו שטח את הרעיון שלפיו פרשנות של חלומות והתנהגויות מקריות לכאורה היא "דרך המלך להכרת הלא-מודע".¹¹ פרויד טען ששורשי תסמיניהם של רוב מטופליו ניוונים מרשמים שטבעו בהם חוויות חייהם המיניים המוקדמים: "בכל המקרים [מצטיירת תמונה של] [...] משאלות ילדות מודחקות הממשיכות לספק חומרי בעירה להיווצרותם של תסמינים [...] [ו]כמעט ללא יוצא מן הכלל נושאות משאלות הילדות הללו אופי מיני".¹² ג'יימס היה שם והאזין לדברים שנשא פרויד בפני קהל אמריקני שהוא (פרויד) פינה "מתחסד".¹³ ביקורו של ג'יימס בווסטר נמשך, כאמור, יממה אחת בלבד

9. מכתב לתיאודור פלורנוי, 28 לספטמבר 1909. בתוך:

The Letters of William James, 1920, vol. I, p. 65

10. Rosenzweig (1992, pp. 171–2)

11. Ibid., p. 418

12. Ibid., p. 426

13. במכתב ליונג, שבו מתאר פרויד את התלבטותו אם להיענות להזמנה ולנסוע לאמריקה (McGuire, 1974, pp.195-7), ביטא הוא את חששותיו שמא "[...] ברגע שהם [האמריקנים] יגלו את הליכה המינית של התאוריות הפסיכולוגיות שלנו, הם ינחזו אותנו. ההתחסדות שלהם ותלותם הניכרת בציבור גדולות מדי".

וסביר להניח שלפרויד ולג'יימס לא היו הזדמנויות רבות להיפגש בארבע עיניים. על כן בערב שבת, על פי הזמנה, הצטרף פרויד לג'יימס ויחדיו פסעו מהלך שניים וחצי הקילומטרים שהפרידו בין ביתו של הול לתחנת הרכבת של ווסטר, שם נפרדו דרכיהם לעד: ג'יימס מת כשנה לאחר הפגישה.

לבו של ג'יימס לא עמד במסע הקצר אל תחנת הרכבת. מספר פרויד:¹⁴ "לפתע הוא [ג'יימס] נעצר, הושיט לי את התיק שנשא וביקש ממני להתקדם. הוא אמר ששייג אותי מיד כשיחלוף התקף התעוקה שאחו בחזהו". קשה שלא להרהר בסמליות האירוע הנוגע ללב ובכישלוננו של המאמץ הכן של שני האישים הדגולים הללו להבין זה את זה במגבלות המרחב והזמן (שני קילומטרים וחצי; אולי שעה אחת של שיחה). ג'יימס אמנם הכיר בערך הטמון ברעיונותיו של פרויד; במכתב שמיען לאחד מעמיתיו הביע תקווה שפרויד ותלמידיו "יפתחו עד תום את רעיונותיהם, כך שנוכל כולנו לגלות מה טיבם. הם לבטח יצליחו לשפוך אור על טבע האדם; אך עליי להודות שבאופן אישי התרשמתי שמדובר באדם אחוז רעיונות מקובעים. ובאשר לי, איני יכול ליישם את תיאוריות החלומות שלו, וברור לגמרי ש'סימבוליזם' היא שיטה מסוכנת ביותר".¹⁵ במכתב אחר הוא כותב: "חוששני כי פרויד, עם תיאוריית החלומות שלו, איננו אלא הוזה".¹⁶ מדובר במילים קשות במיוחד לנוכח העובדה שנבעו מעטו של אדם כה פתוח, משוחרר ועמוק. למרבה הפלא, פרויד (שהיה מתעד אובססיבי) מעולם לא העלה על הכתב – ככל שהשגתי מגעת – את מחשבותיו על מה שג'יימס אמר לו (או לא אמר לו) בדרך לתחנת הרכבת. הדבר

14. Freud (1925, p. 52)

15. מכתב לתיאודור פלורנוי, 28 בספטמבר 1909. בתוך:

The Letters of William James, vol. II

16. מכתב למרי קולקינס (19 בספטמבר 1909), בתוך:

Rosenzweig (1992, p. 174)

מפליא במיוחד מכיוון שבאותם ימים היה ג'יימס המלומד המזוהה ביותר עם יסודות הפסיכולוגיה האקדמית באמריקה. כל שידוע לנו הוא שפרויד שב לאירופה בתחושה ש"אמריקה היא טעות; טעות עצומה אמנם, אבל עדיין טעות",¹⁷ ועסוק היה בהשפעות הטראומטיות של נסיעתו על מערכת העיכול, ובאופן די מוזר טען שכתב ידו "הידרדר מאז הנסיעה לאמריקה".¹⁸ אף לא מילה אחת על תוכן שיחתו עם ג'יימס, שאת אישורו לכטח ביקש.

כישלון הדיאלוג בין אבי התיאוריה המניחה, שהשתוקק לתימוכין מדעיים, לבין ג'יימס שהקדיש את חייו לחיבור שיטתי ומוצק לכאורה בין אנטומיה לפיזיולוגיה, לפסיכולוגיה ולפילוסופיה, מאכזב אך אולי לא לגמרי מפתיע. היה זה ג'יימס שכתב שמדענים הנכנעים לפיתוי של קבלת האפשרי כאמיתי מייצגים את "דרכה של האמונה, ולא את דרכו של המדע".¹⁹ היה זה ג'יימס שנסע על תרבות הפיזיולוגיה, דיסציפלינה עתיקת יומין, וטען ש"התעלמות מנתונים היא הדרך הקלה והיותר שכיחה להגיע לאחדות רעיונית"²⁰ וש"תיאורטיקנים נוטים בדרך כלל לפישוט־יתר של החומרים שבהם הם עוסקים".²¹ ג'יימס אמנם דחה בפסקנות את האמונה שלפיה "מדע הפסיכולוגיה חייב להיות מושתת על פיזיולוגיה",²² והתנגד בתוקף למטריאליזם ברוטלי, אך האמין ש"הבנה עמוקה של העקרונות המארגנים את אופני החשיבה

17. Jones (1955, p. 60); ג'ונס מפליא לתאר את תחושותיו המעורבות של פרויד בכל הנוגע לחוויה האמריקנית (עמ' 53-60).

18. מכתב מזיגמונד פרויד לארנסט ג'ונס, 27 בינואר 1910, בתוך:

The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones
1908-39, pp. 42-3

Richardson (2007, p. 163) .19

Ibid., p. 184 .20

James (1902, p. 32) .21

Richardson (2007, p. 195) .22

שלנו מחייבת התייחסות לפיזיולוגיה של המוח, שכן רק כך יעלה בידינו להצביע על סיבתיות כלשהי.²³ הדיאלוג בין ג'יימס לפרויד הפגיש אדם המוכן לחקור כל כיוון שהוא, אך מוגבל על ידי צרכיו לתאר תופעות ב"שפה עובדתית שאינה ניתנת לצמצום", עם אחר שמחשבתו גמישה בכל הנוגע לעובדות, אך מוגבל על ידי נטייתו לפרש תופעות דרך הפריזמה של הפסיכואנליזה כפי שנהגתה במוחו הוא.

דרכן של פסיכולוגיית המעמקים והפיזיולוגיה נפרדה. התנועה הפסיכואנליטית, אולי הענף היחיד בפסיכולוגיה המעז להעלות השערות בנוגע לזרמי העומק המניעים את חיי הנפש ולקונפליקטים העומדים בבסיסם, הרחיקה עצמה מסוגיות הנוגעות לחומר, הדירה רגליה מעיסוק במסד הפיזיקלי והתמקדה בפיתוח מסגרת מושגית מופשטת. וכמה טוב שכך; הנוכל לדמיין טקסטים עשירים ומעשירים, כדוגמת אלו של קליין או פיירברן, עוברים בחינה של אנשי מדע דקדקנים ופּוֹרְמָלִיסְטִים? אך בה בעת רחקה התנועה מענפים אחרים בפסיכולוגיה האקדמית, ענפים שבחרו בנתיב בטוח יותר מהבחינה המדעית והתמקדו בהיבטים מדידים של התנהגות האדם. ענפים אחרים אלה (למשל חקר התפיסה, הלמידה, הזיכרון, סיווג גירויים וקבלת החלטות) דאגו לייצב עצמם בעמדה נוחה יותר לדיאלוג עם הדיסציפלינות המדעיות בכלל ועם הדיסציפלינה הפיזיולוגית בפרט. אותה "פסיכולוגיה מדעית" ניסתה לבדל את עצמה בכל דרך מהשפה המעורפלת לכאורה של הפסיכואנליזה. הפיזיולוגיה, מצדה, הגבילה את עניינה עד לאחרונה לעיסוק בחומר ודחקה את חקר חיי הנפש והתודעה אל השוליים. ככל שהתקיים דיאלוג בין פיזיולוגיה לפסיכולוגיה, הוא היה מוגבל לאותם ענפים של "פסיכולוגיה מדעית" העוסקים בהתנהגות בת-מדידה. רק בחזית (קריטית) אחת – באזורי המגע עם הפרקטיקה הרפואית

23. James (1950[1890], volume 1, p. 593)

– נוצר חיכוך בין פיזיולוגיה יישומית לבין פסיכואנליזה; אולי המפורסם שבחיכוכים הללו הוא המקרה של אוֹשְׁרוֹף נגד צ'ֶסְטְנֵט לֹדְג'.²⁴ אך חיכוכים אלה שככו כשהפסיכואנליטיקאים סרו מדרכם של רופאים בעלי נטייה ביולוגית ונסוגו מזירת העימות.

בעשר או עשרים השנים האחרונות אנו עדים לשינוי ביחסים בין פסיכולוגיית המעמקים לפיזיולוגיה. עולם המדע במפנה המאה מעורר גישה בין-תחומית לחקר תופעות טבע. על רקע אווירה זו, ההיצע המרשים של טכנולוגיות מודרניות המאפשרות מניפולציות ומדידות של פעילויות מוחיות, הוביל לניסיונות חידוש הקשר בין נוירופיזיולוגיה לפסיכואנליזה. הפיזיקאי הנודע ארנסט מאך (1838–1916) התייחס לתופעה שבה תחומי מחקר שונים שהתפתחו במקביל לאורך שנים באים מדי פעם במגע זה עם זה מתוך תקווה שהחיבור ביניהם ישפוך אור על עובדות חשובות שטרם נחשפו. במקרים כאלה אנו נוטים לחשוב שאחד התחומים ייבלע באחר. ואולם, אומר מאך:

בחלוף פרק זמן קצר ומלא תקווה, תקופה של הערכת-יתר למשמעות היחסים האמורים להסביר הכול, מגיעה תקופה של התפכחות מאשליה, ושני תחומי המחקר נפרדים שוב, כל אחד מהם פונה להגשמת מטרתו הייחודית, מנסה לעצמו מחדש שאלותיו הוא, ומיישם את שיטותיו הוא. אך המפגש הזמני מותיר בשני התחומים עקבות בל יימחו [...] מערכת היחסים הקצרצרה מחוללת שינוי בכל אחד מתחומי המחקר הנפרדים, מבהירה אותם ומרחיבה את השדה שבו אפשר ליישם אותם מעבר לייעודם המקורי.²⁵

הנוירופיזיולוגיה והפסיכואנליזה הן בעיצומה של מערכת יחסים כזו. קשה לאמוד כעת עד כמה רחוקים אנו מתקופת ההתפכחות

24. Klerman (1990, 1991); Stone (1990).

25. Mach (1914[1897], p. 83).

מאשליה. קשה שבעתיים לנבא טיבן של "עקבות כל יימחו" שעליהן מדבר ארנסט מאך, בין שמדובר בעקבות של מושגים פסיכואנליטיים בתוך עולם הנירו־פיזיולוגיה ובין שמדובר במושגים ניורופיזיולוגיים בתוך העולם האנליטי. ולמרות הקושי הנובע מהיעדר פרספקטיבה שרק זמן יכול להקנות, בחיבור זה אני מבקש לדון באתגרים שמציבה בפנינו מערכת יחסים שמתנהלת על ספן של טעויות קטגוריות הנובעות מערבוב של אמות מידה (סקאלות) ומושגים מעולמות תוכן שונים. יש לנו נטייה לאבד רגישות לטעויות קטגוריות מסוג זה – שאינן מתקבלות על הדעת בתוך דיסציפלינה מדעית מבוססת – כאשר אנו מדלגים בין דיסציפלינות; על אחת כמה וכמה כשמדובר בדילוג אל עולם הפסיכולוגיה, הדיסציפלינה "המותרת".

בעקבות ההערה מאירת העיניים של ארנסט מאך, אפשר לדמיין עד כמה נחוץ פרויקט שבו פסיכולוגים מנסים לזהות את עקבותיהם של שינויים אפשריים בתיאוריה הפסיכואנליטית, שינויים ששורשיהם נטועים בגישות מדעיות מודרניות למורכבות ולארגון מערכות דינמיות,²⁶ או בממצאים ניורופיזיולוגיים.²⁷ אולם פניה של המסה הנוכחית לכיוון ההפוך: מטרתה לזהות את עקבותיהם של שינויים שפסיכולוגיית המעמקים עשויה לחולל בתוך הנירו־פיזיולוגיה; שינויים שישרדו את ההתפכחות מהאשליה שלפיה הפסיכולוגיה תיבלע בתוך פיזיולוגיה שבכוחה להסביר הכול. לשם כך, יש להציג את הדיאלוג בן מאה השנים בין פיזיולוגיה לבין פסיכולוגיית המעמקים באופן שיעזור להבין מה יכולות שתי הדיסציפלינות הללו, וחשוב מכך מה הן אינן יכולות, למפות האחת אל האחרת. בעודו מכיר בחוסר היכולת לצמצם את השיח של פסיכולוגיית המעמקים למושגים פיזיולוגיים גרידא, צריך

26. Stolorow (1997)

27. Kandel (1998, 1999)

הדיאלוג להיפרד מהילת האומניפוטנטיות השולטת היום במחקר הפיזיולוגי. חשוב שנעשה זאת כדי להגן על הפיזיולוגיה עצמה מפני פנייה למטריאליזם עיוור כשהיא עוסקת בסוגיות העדינות של תהליכים נפשיים. חובה עלינו – לטובתה של הנורופיזיולוגיה – לשמור על האוטונומיה האינטלקטואלית של שיח פסיכולוגיית המעמקים מפני השפעותיו של רדוקציוניזם נאיבי, שעל ידי הצבעה על מנגנון ביולוגי ויחסים סיבתיים ריקים מתוכן, חותר למסמס מושגים של עולם הנפש.

אנו נושאים את תסמיני הכישלון הסימבולי של פגישת ג'יימס ופרויד ב־1909, גם אם הם נדמים לעתים מסולפים באופן פרדוקסלי. זו העת להשיב את הכבוד ההדדי בין הדיסציפלינות על כנו ולקיים דיאלוג במרחב נכון, ללא התנשאות וללא שום כוונה שהדיסציפלינות תתעלמנה זו מזו במשך מאה שנים נוספות. לדיאלוג המושתת על כבוד הדדי בין פסיכולוגיית המעמקים לבין הפיזיולוגיה מוזמנים פסיכולוגים בעלי נטייה תיאורטית ופיזיולוגים המעוניינים ללמוד מתובנותיה של פסיכולוגיית המעמקים ומוטרדים מן הביולוגיזם הפשטני המאפיין את המגמות העכשוויות. בדיאלוג כזה יש לבחון באורח ביקורתי נקודות מגע פוטנציאליות במרחב מופשט שמתקיים בין שתי הדיסציפלינות, להשתמש במושגים באופן המקדם שיחה, ולהתמקד בהיבטים גנריים של פסיכולוגיית המעמקים ושל נורופיזיולוגיה, במרכיבים האלמנטריים שהם המסד של שני התחומים הללו. על הפיזיולוגים השותפים לדיאלוג כזה מוטלת חובה להימנע מניתוח של מבנים אנטומיים ודינמיקה עצבית במונחים של מיקום זה או אחר במוח, או באמצעות מקבילה תאית או גנטית להתנהגות מסוימת; חשוב להימנע מלעשות כך לא כדי לחסוך מפסיכולוגים את ייסורי הכניסה לנבכי הפרטים הפיזיולוגיים, אלא משום שעצם הגישה הממקמת (מיקומיות, לוקליזציה), במובנה הרחב, הרסנית לדיאלוג בין פסיכולוגיית המעמקים לבין הפיזיולוגיה.

אני נמנה עם המאמינים שבאופן עקרוני איננו יכולים למפות בצורה ישירה בין מושגי השיח הפסיכואנליטי למושגי השיח הנורופיזיולוגי; ואף על פי כן, אני סבור שבאמצעות הפשטה נכונה של השיח אפשר לחשוף אזורים בכל דיסציפלינה שדרכם יכול להתקיים דיאלוג משמעותי. אחרי ככלות הכול, לשתי הדיסציפלינות היסטוריה משותפת של עניין בהתפתחות ובאדפטציה התייחסותית ופונקציונלית של ייצוגים הפְּרוּשִׁים על פני צירים נרחבים של מקום וזמן; בדרכים שבהן הייצוגים הללו (אמנם של אובייקטים שונים מאוד זה מזה) נוצרים, מתפתחים, פועלים זה על זה, מתפצלים ומתמזגים; יש להן היסטוריה משותפת של בלבול בנוגע לשאלה מה נקבע מראש ומה יכול להתפתח לאורך חייו של האדם, מה פיזיקלי וגשמי ומה אינו תלוי במבנה. כשבוחנים ממרחק מתאים סוגיות אלו וסוגיות דומות, ואת הקשרים ביניהן, נוצר מקום לדיאלוג; נוצרת במה שעליה הן פסיכולוגיית המעמקים והן הנורופיזיולוגיה יכולות לנסות להבין זו את זו באמת, ואולי חשוב יותר – להגדיר את גבולותיהן ואת ייחודן.

אמות מידה ואילוצים

לנוכח תופעה נרחבת (מקרוסקופית) המבקשת הסבר, רובנו מאמצים בלי משים את הגישה הרדוקציוניסטית. כל הסבר נענה – בצורה זו או אחרת – למה שאפשר לכנות "תפיסת משפך". על פי תפיסת המשפך, הגם שברמה הנרחבת דברים נדמים אפופי מסתורין, האי־ודאות מתפוגגת במורד סולם אמות המידה (סקאלות) הפיזיקליות, ככל שנבחן בדקדוק ולפרטי פרטים את מרכיביה הזעירים (מיקרוסקופיים) של התופעה. לשם כך נהוג לחלק את מהלך התופעה לצעדי זמן קצרים ככל האפשר, ואת המבנים המעורבים נהוג לפרק לפיסות קטנטנות, בדידות, שאפשר ללומדן אחת לאחת. אז, כך האמונה, מתבהרים העניינים. על פי פרשנות קיצונית של הגישה הרדוקציוניסטית, מסתורין ברמה הנרחבת אינו אלא תוצר של יחסי גומלין בין עצמים בדידים ופשוטים, או למצער פשוטים דיים להגדרה. אם אך נגלה את החוקיות הפועלת ברמה הפרטים הקטנים של המערכת, נוכל לתאר את שלל התופעות שמערכת זו עשויה להדגים, בכל אמת מידה. במבנה ההיררכי הזה, הנע בין המצומצם־הפשוט לנרחב־המורכב, הראשון מכתיב את מימושו של האחרון: כל תיאוריה הנוגעת לתופעה באמת מידה נתונה,

חייבת לעלות בקנה אחד עם התכתיבים שאמות המידה הנמוכות (מזעריות) יותר מציבות. השרשור הסדור הזה יוצר מבנה מוגדר היטב, שעליו מושגת הביטחון העצמי האופייני למדעי הטבע. בעוד המציאות שחווים חוקרים בפועל אינה דומה לתפיסת משפך אידיאלית כלל ועיקר, אין לתאר עד כמה עוצמתית היכולת לפתח תיאוריה נרחבת המוכתבת על ידי תהליכים באמות המידה הקטנות יותר. ברי שהתכתיבים שמניחה הרמה המיקרוסקופית לפתחה של התופעה המיקרוסקופית אינם מחייבים את התיאוריה להביא בחשבון את כל הפרטים המיקרוסקופיים; מדע טוב מבוסס על אמנות ההכרעה בין מה שצריך (או אפשר) "לקחת מלמטה", מהרמה המיקרוסקופית, ובין מה שלא צריך (או אי אפשר). אך עצם הניסיון להגביל תיאוריה מיקרוסקופית באמצעות שיקולים מיקרוסקופיים הוא כלי עבודה מועיל שאין שני לו בתהליך ניסוחה של מסגרת מושגית. עם זאת, כפי שיוסבר להלן, ההגבלה "מלמטה" אין פירושה כניעות אינטלקטואלית של תיאוריה מיקרוסקופית לעריצותה של תיאוריה מיקרוסקופית.

פרויד הבין כמובן את חשיבותם של תכתיבים מיקרוסקופיים לפיתוח מסגרת תיאורטית איתנה, אך ניסיונו הראשוני לאלץ את התיאוריה הפסיכולוגית להיענות לתכתיבים פיזיולוגיים מיקרוסקופיים – כשל. הוא נטש את פרויקט הפסיכולוגיה המדעית לטובת שפה טבעית ועשירה יותר,²⁸ וטוב שכך. היכולת לפתח ולתמרן מושגים פסיכואנליטיים תוך שימוש בשפה טבעית ועשירה הובילה את הפסיכולוגיה בנתיב מרתק שחיבר את חייהם האינטלקטואליים של רבים לחייהם הממשיים. אך ההישג הגיע עם תג מחיר; קהילת המדע הזדרזה להגיב ובידלה את עצמה מלשונה

28. Freud (1895, pp. 281–391); ב־29 בנובמבר 1895, שבועות אחרי השקת הפרויקט, הוא כותב לפליס: "הדבר נדמה בעיניי כאיזושהי סטייה"

[Freud (1954, p. 134)]

ה"עמומה" של הפסיכואנליזה. במשך כמעט מאה שנה חיו הן הפסיכולוגיה והן המדע בשלום עם מצב עניינים שעל פיו המדע אינו עוסק בסובייקטיבי, ואילו הפסיכואנליזה מתקיימת במרחב מופשט ואינה נדרשת להצביע על מימושם הגשמי של מושגיה. גם אם נכיר בכך שניתוק מהמדעים עלול להוביל להיעדר אילוצים בתהליך בניית תיאוריות פסיכולוגיות, אותו ניתוק הוא שאפשר את יצירתם של מושגים פסיכואנליטיים עשירים שאינם מרוסנים על ידי מדע. לכן הפסיכואנליזה התפתחה כל כך; הרי קשה לדמיין, לדוגמה, מצב שבו מושג כמו "אובייקט טוב" שורד את מבטם הכוחן הקפדני של מדעי הטבע.

קורא ביקורתי עשוי להודות בתחושת אי־נוחות המלווה גירושין מוחלטים כל כך של הפסיכואנליזה והמדעים. הרי קיים איזשהו רצף אינטלקטואלי המחבר בין פיזיקה לכימיה, לביולוגיה, לפיזיולוגיה ולהיבטים סנסוריים ומוטוריים פשוטים של התנהגות; ואז, משום מה, נקטע הרצף בדיוק כשהוא מגיע לדברים המעניינים מכול – המניעים הלא מודעים, הלבטים והבחירות שאנו עושים בחיינו. האם פסיכולוגיית המעמקים באמת חופשייה מהיענות לחוקי המדע, כפי שחונכנו להכירם? ואם כן, מה מיוחד בתיאוריות הנוגעות למניעים, ללבטים ולבחירות לא מודעות, שמאפשר להן להתקיים באופן נפרד מרצף הסקאלות והתכתיבים המדעיים? האם מצב העניינים הזה ייחודי לפסיכולוגיית המעמקים? ולבסוף, מהן השלכותיה של האי־תלות האינטלקטואלית של הפסיכואנליזה, על ניסיוננו להגדיר מקום לדיאלוג?

כדי להשיב על השאלות הללו, עלינו לבחון את תקפותן של שתי הנחות יסוד בתפיסת המשפך: (1) ניסוח העקרונות המיקרוסקופיים הנו הכרחי, או (לכל הפחות) מספיק, כדי להבין תופעות מקרוסקופיות; ו־(2) אובייקטים מיקרוסקופיים הנם בהכרח "פשוטים יותר" בהשוואה לישויות מקרוסקופיות. יחד נגיע למסקנה ששתי הנחות שגויות. נבחן את השלכותיה של המסקנה

הזו על עצם המוטיבציה לרדוקציה של תופעות מקרוסקופיות, וגם על האמצעי שאנו נוקטים כדי לממש את הרדוקציה – היינו, הנדסה מהופכת. נסקור באורח ביקורתי את מעמדן של ניסיונות עבר והווה לקשור בין מושגים פסיכואנליטיים לביולוגיה בכלל ולניורופיזיולוגיה בפרט. נחתום את הפרק בקריאה לנטישת תפיסת המשפך בגרסתה הנאיבית, לטובת דיאלוג בין ניורופיזיולוגיה לפסיכואנליזה; לויתור על החיפוש אחר אילוצים פיזיולוגיים ליתאוריה פסיכולוגית, ולהתמקדות בפיתוח מערכת פרשנית-התייחסותית בין שתי דיסציפלינות אוטונומיות.

ריבוי ואחרות (יותר זה אחר)

תולדות הפיזיקה בעת האחרונה יכולות ללמדנו – פיזיולוגים ופסיכולוגים המנסים לגשר בין הדיסציפלינות – שיעור מאלף. פיליפ אנדרסון, פיזיקאי חתן פרס נובל, טבע בתחילת שנות ה-70 את הצירוף "יותר זה אחר" (More is Different).²⁹ כפי שהפליא אנדרסון לספר בחלוף השנים,³⁰ עולם הפיזיקה בשלהי שנות ה-60 של המאה ה-20 נשלט על ידי מדענים שעל פי תפיסתם פיזיקת חלקיקים (או בכינויה האחר "פיזיקה של אנרגיות גבוהות") – זו שעניינה זיהוי הכוחות המושלים באינטראקציות בין המרכיבים הבסיסיים ביותר של האטום והגרעין – הנה הפיזיקה היחידה שיש בה אתגר אינטלקטואלי. המוכשרים שבפיזיקאים הצעירים באותה עת נמשכו אל פיזיקת החלקיקים. באווירה האקדמית שרווחה בשנות ה-60 אפשר לחוש מקריאת אוסף מאמריהם של פיזיקאים נודעים, אוסף שנדפס בגיליון חודש מרס של שנת 1965 בכתב העת *Science*, ובו מובהרת חשיבותו של גיוס תקציבי עתק הנחוצים

29. Anderson (1972)

30. Anderson (2001)